

**BANK TIZIMI EVOLUTSIYASI, RAQAMLI BANK XIZMATLARI
VA ULARNING RIVOJLANISH TENDENSIYASI**

Vafojev Asadbek Normurot o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Vafojevasadbek6@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada banklarning ilk ko'rinishidan tortib, bugungi raqamlashuv jarayonigacha bo'lgan bosqichlar qisqacha tahlil qilinadi. O'zbekistonda banklarning raqaamlashuvi jarayoni yuzasidan fikr va mulohazalar yuritiladi. Raqamli bank xizmatlari bugungi kunda dolzarbligi va tez rivojlanayotganidan kelib chiqib soha rivojidagi asosiy omillar yuzasidan turli mulohaza va takliflar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: Bank tizimi, ikki pog'onali bank tizimi, uch pog'onali bank tizimi, bank xizmatlari, raqamli banklar.

Аннотация: В статье кратко анализируются этапы от первого появления банков до сегодняшнего процесса цифровизации. Есть мнения и соображения относительно процесса цифровизации банков в Узбекистане. Учитывая актуальность и стремительное развитие цифровых банковских услуг сегодня, представлены различные мнения и предложения относительно основных факторов развития сектора.

Ключевые слова: Банковская система, двухуровневая банковская система, трехуровневая банковская система, банковские услуги, цифровые банки.

Annotation: The article briefly analyzes the stages from the first appearance of banks to today's digitization process. There are opinions and considerations regarding the digitization process of banks in Uzbekistan. Based on the relevance and rapid development of digital banking services today, various opinions and proposals are presented regarding the main factors in the development of the sector.

Key words: Banking system, two-tier banking system, three-tier banking system, banking services, digital banks.

KIRISH

Bank tizimi mamlakat iqtisodiyoti va moliya tizimining eng muhim subyekti hisoblanadi. O'zbekiston banklari milliy iqtisodiyotga ta'sir eta oluvchi qudratli tizimga aylangunga qadar uzoq evolyutsion rivojlanish yo'lini bosib o'tdi. Bu yo'lda qator qiyinchiliklarni yengib o'tishiga to'g'ri keldi. O'zbekiston tijorat banklari, avvalo, ixtisoslashgan kredit institutlari sifatida ko'zga ko'rina boshladi. Bu, bir tomondan xo'jaliklarning vaqtincha bo'sh mablag'larini jalb etishi, boshqa tomondan esa jalb etilgan mablag'lar hisobidan korxonalar, xususiy tadbirkorlar va aholining moliyaviy ehtiyojlarini qondirishi bilan dolzarb ahamiyat kasb etdi. Xorijiy va mahalliy ekspertlarning qayd etishicha, so'nggi yillar davomida respublikada asosiy tamoyil — ixtisoslashuvdan uzoqlashish va bank faoliyatida universallashtirishni chuqurlashtirish kuzatilmoqda. Bu esa bank operatsiyalari mazmuni va kredit munosabatlari mohiyatini oldindan belgilab beradi.[1] Bank tizimi rivojning so'ngi bosqichida raqamli banklarni tashkil qilish va ularni rivojlantirish yuzasidan bir qancha amaliy ishlar bajarildi. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich bank tizimi raqamlashuvini jadallashtirish maqsadida bir qancha qaror va farmonlar chiqarmoqdalar. So'zimizning isboti sifatida yurtboshimizning ushbu so'zlarini keltirishimiz mumkin: “O'zbekiston Respublikasi Markaziy banking faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni imzolangach, bank tizimiga chakana bank xizmatlariga ixtisoslashgan “raqamli” banklar va bank bo'linmalarini tashkil etish hamda innovatsion bank texnologiyalaridan foydalangan holda mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yanada kengaytirish vazifasi yuklatilgan.[2] Shunga ko'ra, O'zbekistonda 2020 yilda “Anorbank” va “TBC bank”lar raqamli bank sifatida ro'yxatga olindi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Mamlakatimizda bank tizimi ikki pog'onali bo'lib, birinchi pog'ona Markaziy Bank, ikkinchi pog'ona tijorat banklaridir. Markaziy bank foiz

stavkalarini belgilash, pul massasini tartibga solish, boshqa banklarni nazorat qilish kabi funksiyalarni bajaradi. Tijorat banklari esa mijozlarga xizmat ko'rsatadigan va depozitlarni qabul qiladish, kreditlar berish va hokazo hizmatlarni ko'rsatadi. Aynan tijorat banklarining raqamli banklariga o'zgartirilishi bugungi dolzarb masaladir.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsion bank texnologiyalaridan foydalangan holda (kassa xizmatlarini ko'rsatmasdan) masofadan turib bank xizmatlarini ko'rsatuvchi bank yoki uning sho'ba korxonasi raqamli bank hisoblanadi. Bu butun bank yoki bank filialiga berilgan ta'rifdir. Raqamli banking bank xizmatlaridan foydalanuvchilarga bank mahsulotlarini onlayn tarzda taqdim etish uchun dasturiy ta'minot to'plami sifatida ko'rib chiqilishi lozim.

A.A.Gontarning ta'kidlashicha, "Raqamli banking - bu bank va uning mijozlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning yangi shakli, shu jumladan raqamli, axborot va texnologiya strategiyalari sohasidagi iste'molchilar va tijorat mijozlari uchun moliyaviy xizmatlar sohasidagi innovatsiyalar".[3] Tadqiqotchi olimlardan Suchat Tungjitnob, Kitsuchart Pasupa, Boontawee Suntisrivaraporn o'z tadqiqot ishlarida "Mobile banking" to'g'risida quyidagi fikrlarni bildirib o'tganlar "Bank mijozlari banklarning mobil ilovalari (mobile banking) yordamida istalgan joyda va istalgan vaqtda bank operatsiyalarini darhol amalga oshirishlari mumkin. Bundan tashqari, mobil banking ilovasi qo'shimcha filiallarni ko'paytirish xarajatlarini kamaytiradi. Bank, shuningdek, ilovadan mijozlar ma'lumotlarini olishdan foyda oladi". "Rivojlangan mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, elektron banking operatsion xarajatlarni kamaytiradi va shuning uchun banklar uchun katta foyda keltiradi.

Raqamli banking daromad olish uchun ko'proq imkoniyatlar yaratadi, chunki ular qo'shimcha foizsiz manbalardan daromad keltiradi. Qulay bo'lgan elektron bank xizmatlari va mahsulotlarining joriy etilishi banklarga bo'lajak mijozlarni jalb qilish imkonini berdi va bu ularning bozordagi ulushini oshirish imkonini berdi".

O'zbekiston qonunchiligiga ilk marta raqamli bank tushunchasi 2018-yildan boshlab kiritilgan bo'lib, "Banklarni ro'yxatga olish va ular faoliyatini

litsenziyalash tartibi to'g'risida" Nizomning birinchi bandida raqamli bankka quyidagicha ta'rif berilgan: "Raqamli bank — innovatsion bank texnologiyalaridan foydalangan holda (kassa xizmatini ko'rsatmasdan) bank xizmatlarini masofaviy ko'rsatuvchi bank yoki uning tarkibiy bo'linmasi. Raqamli banklar tomonidan bank xizmatlarini masofaviy ko'rsatish bankning ichki tartib qoidalariga asosan qonun hujjatlari talablarini inobatga olgan holda amalga oshiriladi". [5]

O'zbekistonda ilk bor "ANOR BANK" AJ 2020-yil sentyabr oyidan raqamli bank sifatida birinchi onlayn xizmatlarini ishga tushirgan hamda hozirgi kunda bir qator zamonaviy bank xizmatlarini ko'rsatib kelmoqda.

NATIJA

Tahlil va natijalar. Boston Consulting Group analitiklarining hisoblashlariga ko'ra, raqamli iqtisodiyot bo'yicha boshqa rivojlanayotgan davlatlar yetakchilardan o'rtacha 8-10 yilga orqada qolgan. Ammo agarda hech qanday chora-tadbirlar ko'rilmasa, 3-5 yildan so'ng orqada qolish 15-20 yilga ham yetishi mumkin. "Industriya 4.0" konsepsiyasi doirasida ushbu ko'rsatgich milliy iqtisodiyotning investitsion raqobatbardoshlik reytingi ko'rsatgichini aniqlashda asosiylaridan biri hisoblanadi. Hozirgi kunda bank sohasi dunyo bo'ylab raqamli qurollanish poygasiga kirishgan. 2018-yilda dunyo banklari raqamli banking imkoniyatlari uchun 9.7 mlrd. AQSH dollari miqdorda investitsiya kiritishni rejalashtirgan.[6] Ko'pchilik tijorat banklarida onlayn va mobil bank dasturlarini yaratish va rivojlantirish odatiy bank filiallari va ATMLarni ko'paytirishdan ko'ra muhimroq deb qaralmoqda. Dunyo bo'ylab banklar allaqachon raqamli texnologiyalarga investitsiyalar qanday bo'lishi mumkinligi hamda mijozlarni jalb qilish va qoniqish hosil qilish haqida tushunib yetmoqda.

Misol uchun Amerika banki an'anaviy bank filiallariga qaraganda ko'proq onlayn depozitlar qabul qilgan. Bankning Bosh ijrochi direktori Brayn Moynihaning fikriga ko'ra, raqamli bank xizmatlariga investitsiya kiritish mijozlarning ehtiyojini qondirishga yordam beradi. Darhaqiqat, "Raqamli bank" tushunchasi 2015-2020 yillar davomida Yevropa davlatlarida jadallik bilan rivojlangan. Raqamli banklar o'z mijozlariga yanada qulaylik va foydali

xizmatlarni taqdim etish maqsadida zamonaviy raqamli innovatsiyalardan keng foydalanadi. Afsus bilan qayd etish lozimki, jahon iqtisodiy forumi ma'lumotlariga ko'ra mamlakatimiz bu ko'rsatgich bo'yicha oxirgi o'rinlardan birida turadi. Moliyaviy sektorda huddi shu tufayli ro'y berayotgan salbiy oqibatlarni yengib o'tish uchun milliy iqtisodiyotda raqamli iqtisodiyotni keng ko'lamda qo'llashga erishish asosiy masalalardan biri bo'lib hisoblanadi. Raqamli banking usullarini qo'llash, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash va mobil tizimlar rivojlanishiga alohida ahamiyat berish moliyaviy bozorlar va banklar rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF5296- sonli farmoni[7] imzolanganach, bank tizimiga chakana bank xizmatlariga ixtisoslashgan "raqamli" banklar va bank bo'linmalarini tashkil etish hamda innovatsion bank texnologiyalaridan foydalangan holda mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yanada kengaytirish vazifasi yuklatilgan. Shunga ko'ra, O'zbekistonda 2020 yilda "Anorbank" va "TBC bank"lar raqamli bank sifatida ro'yxatga olindi. Bugungi kunda raqamli bank sanalmish "Anorbank" o'z mijozlariga mobil ilovalar yoki statsionar kompyuterlar orqali to'liq raqamli xizmatni taqdim etmoqda. Bu shuni anglatadiki, raqamli bank mijozlari 24/7 tizimida bank xizmatlaridan foydalanishi mumkin. Ya'ni, raqamli bank tizimida mijozga mobil dasturi, mobil dasturga asosan esa yuqori texnologiyali IT-infratuzilma bilan ta'mirlangan bank operatsiyalarining yuqori moslashuvchanligi taqdim etiladi.

An'anaviy banklar Raqamli bank Bank filiallar tarmoqlarining har bir tuman, shahar va viloyat kesimida faoliyat yuritishi, sifat darajasiga e'tiborning sustligi; bank filiallari tarmog'ining kengaytirilmasligi Bank-mijoz o'rtasida onlayn aloqa o'rnatish holatining pastligi; bank-mijoz o'rtasida onlayn aloqa tizimining 100 foiz o'rnatilganligi Mobil ilovalari ishlab chiqarilgan ammo mobil ilovalarda oddiy kartadan-kartaga pul o'tkazish yoki kommunal to'lovlar to'lash jarayonlarida doimiy muammolar mavjud bo'lib, ko'p holatlarda tizimda uzilishlar kuzatiladi sifatli va foydalanuvchilar uchun qulay bo'lgan mobil ilova bozor

talablariga javob beruvchi omonatlar va kreditlar chiqariladi. Yuqoridagi jadvalda ko'rinib turganidek raqamli banklar asosan mijozlarning qulayligiga xizmat ko'rsatadi. Garchi an'anaviy banklar ham o'z mobil ilovalarini yaratayotgan va 24/7 rejimdagi aloqa markazlarini faoliyatini yo'lga qo'yayotgan bo'lsa ham ularning faoliyati va boshqaruvi markazlashgan holda amalga oshiriladi. Bu esa mijozlarning bank xizmatlaridan qoniqish darajasiga salbiy ta'sir o'tkazadi.

ANORBANK mobil ilovasida mavjud imkoniyatlar:

- NFC orqali Face ID bilan oson ro'yxatdan o'tish
- Qulay interfeys
- Aqlli o'tkazma
- Kartalarni buyurtma qilish va yetkazib berish
- Valyuta ayirboshlash operatsiyalari
- Xizmatlar bo'yicha to'lovlar
- Kreditlarni rasmiylashtirish
- Omonatlarni ochish va boshqarish
- Life ID orqali xavfsizlikni boshqarish
- Kartalarni bloklash
- Hisob-raqamlar va kartalar o'rtasida o'tkazmalar
- Kartalar va hisob-raqamlar bo'yicha ma'lumotnoma va ko'chirmalar

ANORBANK rivojlanish strategiyasining asosi mijozlarga yo'naltirilganlik bo'lib, u o'zida bir qator elementlarni o'z ichiga oladi. Jumladan, sezgirlik va yordam berish istagi, yondashuvning soddaligi, odamlarga hayotda va biznesda bir qadam oldinda bo'lish imkoniyatini berish, har qanday mijozga individual yondashuvni saqlab qolish va ma'lumotlarni qayta ishlashda xavfsizlikni ta'minlash bilan har qanday so'rovni iloji boricha tezroq bajarishga yo'nalganlik. Ushbu say harakatlar va strategiya natijasi o'laroq 2021-yilda Anorbank quyidagi natijalarga erishdi:

- butun Respublikaga xizmat ko'rsatish boshlandi;

- jamoadagi xodimlar soni 850 taga yetdi;
- mijozlar bazasi 115 000 gacha ko'tarildi, 100 000 bank kartasi chiqazildi va depozit uchun jismoniy shaxslardan 350 mlrd. so'mni jalb qilindi;
- hamkorlari soni 2500 dan oshdi;
- ikki yuzdan ortiq tashkilotlar umumiy hisobda 20 mlrd. so'm nominalli oylik maoshlarni Anorbank orqali o'tkazishdi;

XULOSA

Xulosa va takliflar. Demak, moliyaviy xizmatlarning raqamli transformatsiyasi bank mijozlari uchun keng imkoniyatlar yaratib, moliyaviy faollikni oshirish uchun muhim bosqich sanalish bilan birga, mijozlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi. Ya'ni, raqamli banklarning istiqbollardan biri, bu moliyaviy tarmoqlarni raqamlashtirish evaziga xizmatlar tannarxi 40-60 foizgacha pasaytirilishiga erishiladi. Mijozlar bankka tashrifi, hujjatlarni rasmiylashtirish uchun ketadigan vaqt hamda mablag'larini tejashiga imkon yaratadi. Bir so'z bilan aytganda, tijorat banklarining transformatsiya jarayoni va raqamli bank tizimida ishlashga o'zgarishi bu – yangi axborot texnologiyalarini rivojlanishi va butun dunyo bo'ylab faol tarqalishiga javob hisoblanadi hamda raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi. Boshqacha aytadigan bo'lsak, raqamli moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish mamlakat bank-moliya tizimi ravnaqining muhim yo'nalishi bo'lib xizmat qiladi. Yuqoridagi raqamlar shundan darak beradiki, bank jadal rivojlanish va mijozga yo'naltirilganlik tamoyili asosida taklif etayotgan sifatli xizmatlari mijozlar tomonidan keng qabul qilinmoqda va bank mijozlari soni kundan kunga ortib bormoqda. Bu esa mamlakatimiz bank-moliya tizimida yangi raqamli bank tendensiyasi boshlanganligidan darak beradi. Shu sababli hozirda an'anaviy faoliyat yuritayotgan banklar ham raqamli bank xizmatlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratishlari zamon talabiga aylanib bormoqda.

REFERENCES

- [1] O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki "Bank tizimi tarixi".
- [2] "O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni
- [3] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // Murojaatnoma 2020-yil 25-yanvar
- [4] Khudoykulov, H. A., & Sherov, A. B. (2021). DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT IN CORPORATE GOVERNANCE OF JOINT STOCK COMPANY
- [5] Gontar A.A. Digital banking as one of the components of the economic security of a credit organization
- [6] Taylor Nicole Rogers, "Bank of America finally sees mobile deposits surpass inperson transactions," The Street, July 16, 2018.
- [7] Bakberganovich, S. A. (2021). Ways to Increase the Efficiency of Financing Higher Education Institutions. Journal of Marketing and Emerging Economics.
- [8] Suchat Tungjitnob, Kitsuchart Pasupa, Boontawee Suntisrivaraporn "Identifying SME customers from click feedback on mobile banking apps: Supervised and semisupervised approaches".
- [9] Thabani Nyoni va boshqalar "The impact of digital banking on the performance of commercial banks in Zimbabwe".
- [10] LEX.uz